

УДК 811.161.2'373.45-112+81'282

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263125>

В. М. Титаренко

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

e-mail: ktytar@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1599-9964>

Л. В. Ящук

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

e-mail: lesjajashhuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4314-0807>

ФОНЕТИКО-ОРФОГРАФІЧНА ТА МОРФОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ ПРИВІЛЕЇВ КИЇВСЬКОМУ МІСЬКОМУ МАГІСТРАТУ

Abstract

The article analyzes variant spellings at the phonetic and graphic and morphological levels. Many variant spellings reflect various phonetic phenomena (reflexion of *ѣ, assimilation, dissimilation, simplification, softness / hardness of consonants, etc.) in the text and the formation of morphological norms (inflection of nominal parts of speech, verbs, etc.) of the Ukrainian language of the Old Ukrainian period.

The subject of the linguistic analysis were the letters of the Kyiv Magistrate, issued to confirm the Magdeburg law of the city of Kyiv by the Polish rulers from 1544 to 1659. The collection, which is now in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (Fond 62. Inventory 1. Unit 1), contains privileges copied for his own use by K. Krichevets in the first half of the 18th century. The signed privileges are in the Old Ukrainian language of the corresponding period; but some of them are translations from Latin and Polish. It remains unknown whether the owner of the collection copied from already translated documents or ordered the translation from A. Trotsina and M. Yakgelnytskyi, which were recorded as translators therein.

Linguistic fluctuations are present in the forms of the same words and in different words, often different variant spellings occur side by side on the same page. Having studied the variety of parallel forms in the analyzed source, we singled out the reasons for their appearance: the lack of normalization of spelling features, in particular the transmission of individual sounds, the incompleteness of linguistic processes at that time in the language, the preservation of traditions and the influence of the living language element, the mutual influence of the phonetic and morphological systems of the Church Slavonic and Polish languages with Ukrainian.

The note reveals the interaction of the systems of the named languages, which manifested itself in fluctuations in various reflections in writing - reflection of sonorous in the middle of a word, changes of sonorous at the beginning of a word, reflexes *dj, *tj, *gt / *kt, *je at the beginning of a word, variant endings in the declension of nouns, adjectives, verbs, etc.

Keywords: language variation, reflex, declension, phonetic and graphic level, morphological level.

Анотація

У статті проаналізовано варіантні написання на фонетико-графічному та морфологічному рівнях. Багато варіантних написань відображають у тексті різноманітні фонетичні явища (рефлексію *ѣ, асиміляцію, дисиміляцію, спрощення, м'якість / твердість приголосних тощо) і становлення морфологічних норм української мови староукраїнського періоду (відмінювання іменних частин мови, дієслова та ін).

Предметом мовознавчого аналізу слугують грамоти Київського магістрату, видані на підтвердження магдебурзького права м. Києва (з 1544 по 1659 рр.) польськими правителями. Збірка, яка нині знаходиться в ЦДІАУ м. Києва (ф. 62, оп. 1, спр. 1), уміщує привілеї, скопійовані для власної потреби К. Кричевцем у першій половині XVIII ст. Укладені привілеї

староукраїнською мовою відповідного періоду, але частина з них є перекладом із латинської та польської мов. Залишається невідомим, чи власник колекції копіював з уже перекладених грамот, чи замовляв переклад А. Троцині й М. Яггельницькому, які записані перекладачами під документами.

Мовні хитання наявні як у формах тих самих слів, так і в різних словах, непоодинокі різні варіантні написання трапляються поряд, на одній сторінці. Вивчивши різноманітність паралельних форм у досліджуваному джерелі, виокремлюємо причини їх появи: відсутність унормування правописних особливостей, зокрема передавання окремих звуків, незавершеність мовних процесів на той час у мові, збереження традицій та вплив живомовної стихії, взаємовпливи фонетичної і морфологічної систем церковнослов'янської, польської мов з українською.

У пам'ятці виявлено взаємодію систем названих мов, яка виражена в хитаннях у різних відображеннях на письмі: рефлексії сонорних у середині слова, зміни сонорних на початку слова, рефлексів *dj, *tj, *gt / *kt, *je на початку слова, варіантність закінчень у відмінюванні іменників, прикметників, дієслів тощо.

Ключові слова: мовна варіантність, рефлекс, відмінювання, фонетико-графічний рівень, морфологічний рівень.

Вступ. В архівах України й за кордоном зберігається велика кількість документів, які ще не стали предметом дослідження з мовознавчого аспекту. У таких джерелах часто представлені мовні явища, які становлять цінність для лінгвістичної науки, оскільки збагачують емпіричну базу, підтверджують / спростовують або дають підстави зробити нові висновки.

Серед архівних справ Центрального державного історичного архіву України м. Києва є збірка копій привілеїв (ф. 62, оп. 1, спр. 1) на підтвердження магдебурзького права м. Києву (з 1544 по 1659 рр.) польськими правителями, зроблені на поч. XVIII ст. Із послівного запису, який розміщений на лицьових аркушах (2–50), дізнаємося, що *“сія книга – копія в Глуховѣ переведенни(х) на ма(ло)російській діалектѣ привилеєєвъ полскихъ королей і привиліюванними киевскому маистрату древними разними годами наданни(х) о(т) якихъ королей якимъ діалектомъ где, когда, за чиимъ подписомъ и на что с обстоятелни(мъ) при концу означеніємъ сочинена старателствомъ и коштомъ собственнимъ его м-лти пана Козми Якимовича Кричевця, бурми(ст)ра киевского, для своеи прива(т)ной и домової потреби и всяки(х) случаевъ року (написано невиразно)”*, збоку іншим почерком дописано *“значить 1665 года”*. З історичних джерел відомо: К. Кричевець певний період (1734 рік) був війтом, на посаду якого його протегував (делегував) Д. Апостол [Пришляк, 2010, с. 173]. Найімовірніше, що колекція складалася, коли К. Кричевець готувався до війтвіства, – у першій половині XVIII ст.

“У збірці зібрані документи на підтвердження магдебурзького права м. Києву з 1542 по 1649 рр. Видавалися ці грамоти руською (староукраїнською), латинською та польською мовами. Протягом 1542–1608 рр. видано дев'ять привілеїв руською мовою, п'ять латинською та три польською. Починаючи з 1615 р., 30 привілеїв написані лише польською мовою” (Титаренко, 2019, с. 34). Під грамотами записано, що перекладачами були сотники Антон Троцина й Михайло Яггельницький, і вказано роки їх сотникування, відповідно, 1710–1729 та 1717–1728 (Каталог..., 1982, с. 12). З наявної інформації не можемо стверджувати, чи вони перекладали спеціально для Козьми Кричевця, чи, можливо, К. Кричевець укладав книгу з перекладених грамот (підтвердженням може бути запис на початку привілеїв “с копії” і в кінці – “Такіє точные копії... имеющієся v ко(л)легіи иностранни(х) дель”.

У мовному плані пам'ятка має цінність, оскільки частина документів – переклад з польської та латинської мов, тому може зацікавити з перекладацького погляду, ще на староукраїнському тексті позначений вплив польської і словеноруської мов, а

також тогочасні живомовні процеси, тому мовна характеристика тексту грамот має **актуальність** в українській лінгвістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури засвідчує про те, що в теоретичному та практичному аспектах варіантність (варіативність) в українській мові описували багато дослідників, модифікації різних рівнів у староукраїнський період були предметом студій Т. Видайчук (2011), Н. Діденко (2013), І. Керницького (1967), Г. Наєнко (2018), С. Самійленка (1964–1970) та ін. На широкому фактологічному матеріалі варіантність у різножанрових пам'ятках XIV–XV ст. простудіювала І. Царалунга (2017). Варіантні мовні елементи пам'ятки, аналізованої в цих студіях, ще не описувалися.

Мета наукової статті – характеристика тексту з погляду варіантності на фонетико-графічному та морфологічному рівнях, установлення причин різноманітних хитань. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: виявити варіантні мовні елементи графічного, фонетичного й морфологічного рівнів; систематизувати фонетико-орфографічні та морфологічні варіанти, наявні в аналізованій пам'ятці; з'ясувати причину появи великої кількості варіантних написань.

Методи та методологія проведеного дослідження. Виконуючи поставлені завдання, застосовували різні прийоми описового, зіставного та порівняльно-історичного методів.

Виклад основного матеріалу. Варіантність – одна з характерних ознак староукраїнського періоду, зумовлена різними факторами: відсутністю належної кодифікації, взаємодією кількох мовних систем (українська, польська, словеноруська та ін.), становленням мови (старі елементи й нові) тощо. На думку Г. Наєнко, “накопичивши значну кількість прикладів із першоджерел, історики мови визнали явище варіантності (варіативності) каузальним. Проте пояснити, чому певні форми втрачаються, інші змінюються й перетривають століття, ще інші зберігаються лише на окремих територіях – не так просто. Слід враховувати комплекси причин: внутрішньомовні закони розвитку підсистем, іншомовні впливи, позамовні фактори змін” (2018, с. 148). Серед науковців поширена різна термінологія – варіантність, варіативність, варіації тощо, якою дослідники послуговуються залежно від стану, процесу, результату. У нашій праці використовуємо термін *варіантність*.

Аналіз тексту документа продемонстрував велику кількість варіантних написань на різних мовних рівнях. Такі хитання зумовлені неусталеністю тогочасного правопису, становленням фонетичної та морфологічної систем української мови, взаємодією кількох мовних систем тощо.

Аналізована пам'ятка містить багато варіантних написань, властивих різним рівням мовної системи. Нижче наведемо приклади варіацій, які наявні як в одних і тих самих словах, так і в різних на місці одного й того ж рефлексу або однієї форми.

У тексті маємо варіантні написання, які потрактуємо як графічні особливості тогочасної правописної системи.

Без будь-яких протиставлень пишуться літери *e* та *ε*: *виε(з)жали* 73 зв., *чере(з)* 75 зв., *Щикавицею* 76, *описуєть* 98, *ка(н)цле(р)* 113, *переводи(л)* 117, *конфи(р)мацією* 117, *кгле(й)ту* 118, *ру(с)кое* 118 зв., *славєтни(х)* 126 зв., *гандлевъ* 128 тощо.

Дві графеми використовував писар у тексті на позначення звука [y] – *у* та *ŷ*, написання яких не має жодних обмежень та не залежить від звуко-буквеного оточення: *трьдности* 4, *трудности* 46, *ту(р)бацій* 4, *росказŷючи* 51, *росказуємъ* 118 зв., *коро(н)нŷю* 119 зв., *королевскую* 121 зв., *урядовити* 3 зв., *ŷрядникати* 5 та ін.

Паралельно з кириличною літерою з пишеться *ѣ*, яка почала вживатися в староукраїнській мові з кінця XVI ст. переважно в грецьких словах у значенні [кs] (Гнатенко, 1995, с. 52): *ѣтрао(р)динарія* 81 зв., *ѣе(н)за* 82, *Алеѣѣѣѣ* 10, *ѣѣѣѣѣѣ* 100, *ѣтрактомъ* 110, *ѣѣѣѣѣѣ* 61, *ѣѣѣѣѣѣ* 61 зв., *ѣѣѣѣѣѣ* 83, *Маѣѣѣѣѣѣ* 110 зв., *теѣѣѣѣ* 129 зв., у слові *Алеѣѣѣѣѣѣ* 2 і похідних від нього. З наведених прикладів зрозуміло, що такою графемою писар тексту грамот послуговувався послідовно в іншомовних словах та іменах.

Поряд із кириличними літерами *в*, *м* з використано їхні латинські відповідники *v*, *m*, *z*: *перекази* 21, *тосковскитъ* 21, *вѣдомо(ст)* 21, *затковихъ* 21 зв., *здавна* 22 зв., *со всѣти приходати до мѣста надаемъ* 27, *переводили* 108 зв. без будь-яких мовних (фонетико-графічних) зумовленостей.

За традицією проривний задньоязиковий дзвінкий звук переданий диграфом *кг*: *кгле(й)тъ* 123, *кгородского* 61, *кготскій* 75; виявляємо також латинську графему *g*: *негдись* 2, *регулою* 123; у позначенні вказаного звука спостерігається авторська непослідовність (*кг* – *g* – *г*): *Жигмунта* 23 зв. – *Жикгмунтъ* 79, *гвалтовне* 61 зв. – *квалтовники* 123 зв., *на паргатинѣ* 23 зв. – *паргаменовихъ* 130, *кгда* 80 – *гда* 80, *на грунтахъ* 128 – *грунти* 73 зв.

Наявні, крім суто графічних варіантних написань, також модифікації, які з'явилися внаслідок фонетико-фонологічних процесів.

У тексті пам'ятки відображені наслідки втрати та перетворення зредукованих, а саме: за традицією вжита графема *ъ* послідовно в кінці слів і зрідка в середині для роздільної вимови: *король* 93 зв., *купецъ* 98 зв., *неделномъ* 119 зв., *канцлеръ* 123 зв., *митропольѣихъ* 98 зв., *до по(с)тановенъя* 106 зв., *з ѡпа(т)ренъя* 114 зв., *о(т) заживанъя* 119 зв. Наведені приклади також ілюструють, що графічний знак *ъ* використовується незалежно від твердості / м'якості попереднього приголосного.

У староукраїнський період звук [и] передавався двома графемами *и* та *ы*, також це простежуємо й у досліджуваному джерелі. У всьому документі привілеїв літера *и* переважає: *роди* 3, *сина* 58, *звичай* 16 зв., *ми* 25, *идучити* 88 зв. тощо, *ы* виступає рідше: *быти* 12, *мы* 16 зв., *приказуємы* 32 зв.

Триваріантне написання характерне для етимологічного *ѣ: графема *ѣ* (*дѣзла* 12, *вѣде(р)ко* 27, *вѣчныѣ* 135, *мѣщане* 81 зв., *вѣри* 83 зв.), *ѣ* / *е* (*лета* 56, *кривде* 70, *горе(л)кою* 70 зв., *з ме(ст)* *и з местечекъ* 72), *и* (*всимъ* 69 зв., *мисца* 80, *не имило* 80, *осидлости* 81 зв.). Подекуди різні букви написані в одних і тих самих словах (*рѣками* 88 зв. – *на рекахъ* 62, *цѣлій* 5 зв. – *цѣлій* 43 зв., *о пра(з)дниць* 5 зв. – *о пра(з)ниць* 17 зв., *обицуючи* 112 зв. – *обѣцуюмо* 76 зв. Виявили словоформи, у яких графема *ѣ* вжита неетимологічно: *ка(н)цлѣрь* 82 поряд з *канцлера* 82, *вибѣра(т)* 79 зв., *унѣверса(л)* 81.

Правописні особливості аналізованої пам'ятки відображають наслідки тогочасної мовної ситуації, коли на українських теренах функціонували різні мови, серед них поряд з українською активно використовувалися церковнослов'янська (словеноруська) за походженням старослов'янська, представниця з південнослов'янської групи, і польська, яка належить до західнослов'янської гілки мов. Взаємодія систем названих мов виявлялася в хитаннях у різних відображеннях – рефлексії сонорних у середині слова, зміні сонорних на початку слова, рефлексях *dj, *tj, *gt / *kt, *je на початку слова тощо.

Під впливом польської та церковнослов'янської мов паралельно з питомими повноголосними формами (*королевскимъ* 2 зв., *короля* 62, *сторона* 66 зв., *в оборону* 69, *королевского* 114, *оголосити* 108, *молодихъ* 112, *золотихъ* 115, *головномъ* 117 зв.) уживаються неповноголосні – *время* 9 зв., *града* 6, 43 зв., *во владѣніе* 4 зв.), які

відображають особливості південнослов'янської мовної групи, та *заброняти* 22 зв., *кроль* 56 зв., *кरोлевского* 95 зв., характерні для західнослов'янської групи, зокрема польської мови.

Взаємодією із церковнослов'янською мовою зумовлені варіювання *ro-* і *ra-* на початку слова: виявляємо питомі форми *росказали* 2 зв., *росправи* 59, *розутяни* 59 зв., *роуме(л)* 61 зв., *розделу* 65, *рознихъ* 101 і церковнослов'янськими *разореніє* 3, *на работизну* 45 зв., *разширало* 77 зв., *ра(з)су(ж)дая* 103 зв., *разно(м)* 120 зв., *ра(с)ховали* 129, *по разсмотреній* 136 зв.

Поряд із питомою рефlekсацією **tj* у тексті поширені слова, для яких характерний південнослов'янський звуковий вияв як в тих самих словах (*не хочешъ* 19 зв. – *хоцешъ* 20, *хочемъ* 32 зв. – *хоцѣмъ* 69 зв., *служачихъ* 94 – *служащіє* 81 зв., *належащо(го)* 46 – *належачого* 119, *служащого* 133 – *служачого* 119), так і в різних (*наступуючить* 2 зв., *будучого* 46, *припадаючого* 118, *поносящихъ* и *терпящихъ* 3, *вакующій* 111 зв.).

Східнослов'янський рефлекс звукосполюки **dj*: *присужена* 100, *ку о(т)суженю* 58 відображається поряд із південнослов'янським: *осу(ж)денъє* 79, *ра(з)су(ж)дая* 103 зв., *утве(р)ждоних* 106.

Відзначимо, що в пам'ятках XVI – XVII ст. ділового стилю вплив церковнослов'янської мови не виявлявся ні в наявності неповноголосних форм у середині слова, ні в сонорних на початку слова, ні в рефlekсах **tj*, **dj*, які так рясно представлені в аналізованому тексті. Очевидно, це можна пояснити початковим етапом зросійщення української мови, оскільки для російської мови характерна велика кількість церковнослов'янзмів.

Варіантні написання без вставного *л* з'явилися під впливом польської мови, оскільки наявні в перекладених привілеях із польської мови: *о(б)товзе(т)* 40, *о(б)мовзю(т)* 99 зв., *дотовзлсе* 66 зв., *не становзчисе* 70, *с купзми* 57, *поживенъя* 79 зв. поряд з: *постановленного* 41, *о(т) киевлзнъ* 63 зв., *по(с)тупленихъ* 106. Почасти натрапляємо на різні написання в одному слові *києвзномъ* 62 зв., *києвзнъ* 62 і *києвлзнъ* 63 зв.; *постановленъє* 81 і *постановенъє* 81.

Варіантність у тексті також пов'язана з непослідовністю відбиття твердості / м'якості на письмі. Писарі позначали по-різному твердість / м'якість *ц*: *ва(ж)нища* 5, *о(т)ца* 17 зв., *до конца* 72 зв., *пришелцовъ* 80 зв., *двадца(т)* 82, *райцами* 79, *плецовъ* 79 зв., *мища* 79 зв., *половица* 99, *працу* 116 поряд з *дванадця(т)* 9, *миа* 12 зв., *тридця(т)* 80 зв.; твердість / м'якість *р*, пор: *дворане* и *урадники* 10 зв. і *дворяне* и *урадники* 30, *урядовъ* 18 і *на урад* 139, *генвара* 120, *Григорю* 34 зв. тощо.

Після шиплячих переважно вживається літера *о*, яка вказує на твердість цих звуків: *лучшого* 2 зв., *наяснѣйшого* 3, *будучого* 8, *Иосифовичомъ* 88, *нашого* 30 та *подчасшего* 29, *нашего* 33 зв., *найвишего* 82, *шестого* 80 зв., *чего* 99, *восковничего* 99 зв.

Варіативне передавання подовжених звуків продовжує традицію попередніх століть: однією буквою (*z* *росказанz* 19, *ро(з)казане* 21 зв., *панованz* 21 зв., *до vzzenz* 19 зв.), виносною літерою (*над приви(л)z* 19, *z запо(л)z* 20), з графемою *ъ* (*привильz* 20 зв., *ведлуг ... привильz* 20 зв.).

Подвоєння відображено в словах *данній* 19 зв., *данный* 19 зв., *повинни* 19 зв., у полонізмі *инніє* 20.

В одному вияві маємо у на місці *о* в закритому складі (*палювъ* 79 зв.), у решті випадків – традиційне написання етимологічних *о*, *е*: *великомъ* 46 зв., *хоте(л)* 55, *о(т) товаровъ* 57, *тяжаровъ* 86 зв.

У тексті **ę* передано *'а*: *тысяча* 80 зв., *пятого* 82, *девятого* 82, *тяжа(р)* 125, але зрідка маємо написання з *е*: *не витегаль* 20 зв., *тежа(р)* 51. Цією ознакою документ

протиставляється іншим пам'яткам ділового стилю староукраїнської мови, у яких *e* на місці *ę є доміантною рисою й характерною властивістю північноукраїнського наріччя в староукраїнський період.

Виявляємо варіанти написання в рефлексії *je на початку слова: *одно* 31 зв., *59 зв.*, *ни одноє* 59 зв., *однако* 32 зв., *однакъ* 119, *одного* 61, *однихъ* 61 зв. поряд з *единъ* 52 зв., *една* 72 зв., *едного* 73 зв., *в одной* 81 зв., *еднакъ* 82, *единъ* 101 зв. Форми з *є* на початку слова можна трактувати і як поліський рефлекс, і як вплив польської та старослов'янської мов. Переважно такі варіанти трапляються в перекладених привілеях.

Активність у той час асимілятивних і дисимілятивних процесів у живому мовленні зумовила непослідовне написання слівформ у тексті аналізованого джерела: *навишишій* 113 – *найвишего* 82, *одинадцят(о)* 53 – *одинадцятого* 51 зв., *свѣтского* 27 зв. – *свѣцкого* 7 зв., *продковъ* 32 – *про(т)ко(в)* 21 зв., *кгородскому* 50 зв. – *кгородцкому* 101 зв., *що* 82 – *што* 61 – *что* 42, *годицкій* 91 зв. – *кгоцкій* 88 зв., *приє(ж)чіе* 20, *приє(ж)чихъ* 21 – *є(ж)жачихъ* 115, *приє(ж)жихъ* 72, *осмицство* 27 – *осми(т)ство* 4 – *осмицтво* 46.

По-різному передається фонетичний процес спрощення: *мѣстце* 2 зв. – *мѣсце* 52, *неща(ст)ливій* 6 – *неща(с)ливимъ* 13 зв., *пра(з)дницъ* 5 зв. – *пра(з)нице* 17 зв., *властною* 37 – *вла(с)ною* 82, *наме(ст)никомъ* 21 – *намесниковъ* 45 зв., *реме(ст)ва* 76 зв. – *ремесла* 8.

Подвійно відображена рефлексія напружених: як *-ій* (*данній* 19 зв., *которій* 20 зв., *земській* 60, *злій* 65, *мило(с)тивій* 116, *киевській* 119 тощо), також *-ый*: (*данный* 19 зв., *названный* 27, *печатаваный* 130).

На морфологічному рівні представлено багато варіантів, що свідчать про процеси перебудови в словозміні й витіснення старих книжних елементів народнорозмовними формами та поширеними під іншомовним впливом – польським і церковнослов'янським.

Родовий відмінок однини іменників чоловічого роду виявлений із закінченнями *-а*, *-я* та *-у*, *-ю*: у назвах неістот переважно *-у*, *-ю*: *для подпису* 1, *замку* 3, *о(б)ходу* 79 зв., *варунку* 79 зв., *острогу* 79 зв., *часу* 79 зв., *замку* 80, *суду* 80, *декрету* 82, *року* 82; а в назвах істот – *-а*: *брата* 3 зв., *би(с)купа* 82, *канцлера* 82, хоч *-а* є й у назвах неістот: *для шну(р)ка* 1.

Варіюються форми з *-у*, *-ю* та *-ови*, *-еви* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду: *мѣсту* 3 зв., *праву* 3 зв., *ска(р)бови* 40, *декретови* 41, *земленинови* 58, *войту* 3 зв. – *войтови* 26 зв. Флексія *-ови* властива також іменникам на позначення назв неістот: *замкови* 81.

Спостережено хитання в місцевому відмінку однини чоловічого роду: *к тому декретови* 82 – *к тому декрету* 91.

Кількома варіантами представлений називний відмінок множини. Зокрема, окремі іменники на позначення осіб мають флексію *-ове* від іменників колишніх *-ий* основ: *воєводове* 79 зв., *архимандритове* і *игуменове* 97 зв. Іменники, яким в однині властивий суфікс *-ин*, мають флексію *-е*: *татаре* 1, *мещане* 38, *люде* 97 зв. У цій формі наявне також закінчення *-и*: *деся(т)ники* і *товариши* 97 зв., іменники, які закінчувалися на м'яку основу, уживалися з *ѣ* наприкінці слова: *неприятель* 2.

Давнє закінчення *-омъ*, *-емъ* і нове *-амъ* наявні в давальному відмінку множини іменників чоловічого роду: *по(с)ломъ* 2, *людемъ* 3 зв., *обитателемъ* 3 зв.; пор. *мещаномъ* 1 зв. і *мещанамъ* 3 зв., *ротми(ст)рамъ* 36, *потомкамъ* 52 зв.

З новими флексіями *-ами*, *-ями* виявлені іменники в орудному відмінку: *с товарами* 3 зв., *с гандлями* 3 зв., *мещанами* 4, лише де-не-де трапляються давні закінчення *-ы* (*и*): *з послы* 3 зв., *с товарми* 20.

Давня флексія *-ex* і нова *-ax* співіснують у місцевому відмінку множини іменників: пор. *в манастирехъ* 11, *печатехъ* 22 зв. і *в монастирахъ* 97, *в гандляхъ* 7.

Для прикметника властиво співіснування займенникових (*коро(н)ная* 108, *подлинно(го)* 115) та іменних форм (*висоце* 82, *Гдня* 91).

Уживаються в тексті стягнені (*ненале(ж)на* 80, *поводова* 104 зв.) та нестягнені (*Божією* 79, *киевскіє* 91 зв., *купецкіє* 101 зв.) варіанти.

Активно використовується церковнослов'янське закінчення *-аго* в прикметникових, числівникових, займенникових формах родового відмінка: *найвишшаго* 13 зв., *втораго* 23, *всзкаго* 57 зв. поряд із питомою флексією *-ого/-его*: *учтивога* 80 зв., *тамошиного* 81 зв., *шестого* 80 зв., *учиненного* 80 зв.

Числівники вживаються в нелексикалізованих формах із дещо зміненою словотвірною структурою (відмінюється перша частина): *пятого на деся(т)* 122 зв., *первого на деся(т)* 132 зв., поряд з *одинаццатого* 52, *се(м)надцато(го)* 55. Функціонують польськомовні форми паралельно з питомими відповідниками: *...панованз нйбого чтиридєсзто(го) втораго* 23, *чтире* 98 і *сорок: року тисзча шєстьсотъ сорокъ девзтого* 125.

В аналізованому документі варіюється інфінітивний суфікс *-ти* і *-т*: (*давати* 10, *быти* 6, *боронитися* 13 зв. та *привѣси(т)* 8 зв., *вписа(т)* 88 зв.).

У 3-ій особі однини теперішнього часу трапляється написання форм із кінцевим *-ть* (*означаєть* 2, *быває(т)* 5) та без нього (*змоцняє* 61, *указує* 61).

Для 1-ї особи множини теперішнього й майбутнього часів характерне варіювання форм з *-м*, *-мо* та *-ми*: *о(з)наймуємъ* 5 зв., *увольняємъ* 15 зв.; *не порушємо* 4, *даємо* 108; *ро(с)казуєми* 22.

Найімовірніше, що під польським впливом ужито в тексті залишкові форми допоміжного дієслова в минулому часі: *дабисмо* 3, *надалисмо* 17 зв., *абихмо* 57, *аби єсмо* 68 зв., *абистє* 57, *бистє* 57 зв., *росказали єсмо* 69, *абисми* 52, *давалисмо* 52, *умислили* 52 зв., *суть* 57, *деклзрвалисми* 86 зв., *виразумилисми* 126 зв. Такі форми співіснували в тексті паралельно із формами минулого часу наближеними до сучасних: *надалъ* 2, *зосталъ* 6, *уфундовалъ* <, > и *опредѣлилъ* 6 зв., *подписалъ* 18, *покладалъ* 59 зв.

Різномаяття варіантних форм в аналізованому джерелі зумовлене відсутністю в нормування правописних особливостей, зокрема передавання окремих звуків, незавершеністю процесу в самій мові, збереженням традицій і впливом живомовної стихії, взаємовпливами фонетичної та морфологічної систем церковнослов'янської, польської мов з українською.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у грамотах, виданих Королівською резиденцією Речі Посполитої Київському міському магістрату, наявно багато варіантних написань, які відображають у тексті різноманітні фонетичні й морфологічні явища. Уживання значної кількості паралельних написань спричинене традиційним написанням, співіснуванням старих і нових форм, відображенням у документі наслідків живомовних процесів та взаємодії староукраїнської, церковнослов'янської і польської мов.

Важливим аспектом залишається встановлення того, наскільки мова збірки грамот зазнавала стороннього впливу на оригінали, коригувалися всі чи лише ті, які перекладалися. Такі студії виконати не так легко, оскільки привілеї в оригіналах, якщо й збереглися, то знаходяться в польських і російських архівах. Завдання на майбутнє – з'ясувати, які форми постали внаслідок мовної інтерференції під впливом польської та церковнослов'янської мов, а які були перенесені з оригіналу грамоти перекладачами.

ЛІТЕРАТУРА

- Видайчук, Т. (2011). Деякі фонетико-орфографічні особливості простої мови: на матеріалі пам'яток релігійного та ділового письма XVI–XVIII ст. *Studia Methodologica*, 31, 53-57.
- Гнатенко, Л. А. (1995). Відбиття так званого другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу в правописі антропонімів Синодика кінця XVI ст. *Мовознавство*, 6, 47-53.
- Діденко, Н. М. (2013). *Варіантність дієслівної парадигми у староукраїнських пам'ятках першої половини XVII століття* (Автореферат кандидатської дисертації). КНУ імені Тараса Шевченка, Київ.
- Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. (1982). / упоряд. Г. В. Боряк і Н. М. Яковенко. Київ: Наукова думка.
- Керницький, І. (1967). *Система словозміни в українській мові*. Київ: Наукова думка.
- Насенко, Г. (2018). Просторово-часові моделі розвитку української літературної мови: рец. на кн.: Інна Царалунга. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст. Хмельницький, 2017. *Українська мова*, 2, 148-154.
- Пришляк, В. (2010). Козацький Гетьманат часів Данила Апостола: протиріччя між гетьманською та імперською системами влади. *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, 9, 159-173.
- Самійленко, С. (1964–1970). *Нариси з історичної морфології української мови*, 1-2, Київ: Вища школа.
- Титаренко, В. (2019). Фонетичні та морфологічні риси польської мови в привілеях Київському міському магістратові. *Українська полоністика*, 16, 33-38.
- Царалунга, І. (2017). *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст.* Хмельницький: ФОП Гонга А. С.

REFERENCES

- Yudaichuk, T. (2011). Deiyaki fonetyko-orfohrafichni osoblyvosti prostoi movy: na materialy pamiatok relihiinoho ta dilovoho pysma XVI–XVIII st. *Studia Methodologica*, 31, 53-57.
- Hnatenko, L. A. (1995). Vidbyttia tak zvanoho druhoho pivdenno-slovians'koho hrufiko-orfohrafichnoho vplyvu v pravopysi antroponimiv Synodyka kintsia XVI st. *Movoznavstvo*, 6, 47-53.
- Didenko, N. M. (2013). *Variantnist diieslivnoi paradyhmy u staroukrainskykh pamiatkakh pershoi polovyny XVII stolittia* (Avtoreferat kandydats'koyi dysertatsiyi). KNU imeni Tarasa Shevshenka, Kyiiv.
- Kataloh dokumentiv z istorii Kyieva XV–XIX st. (1982). / uporiad. H. V. Boriak & N. M. Yakovenko. Kyiiv: Naukova dumka.
- Kernyts'kyi, I. (1967). *Systema slovozmyny v ukrains'kii movi*. Kyiiv: Naukova dumka.
- Naienko, H. (2018). Prostorovo-chasovi modeli rozvytku ukrains'koi literaturnoi movy : rets. na kn.: Inna Tsaralunha. Variatyvnist' u staroukrains'kii literaturno-pysemnii movi XIV–XV st. Khmelnyts'kyi, 2017. *Ukrains'ka mova*, 2, 148-154.
- Pryshliak, V. (2010). Kozats'kyi Het'manat chasiv Danyla Apostola: protyrichchia mizh het'manskoiu ta impers'koiu systemamy vlady. *SOTSIUM. Almanakh sotsial'noi istorii*, 9, 159-173.
- Samiilenko, S. (1964–1970). *Narysy z istorychnoi morfolohii ukrains'koi movy*, 1-2, Kyiiv: Vyshcha shkola.

- Tytarenko, V. (2019). Fonetychni ta morfolohichni rysy pol's'koi movy v pryvileiakh Kyivs'komu mis'komu mahistratovi. *Ukrains'ka polonistyka*, 16, 33-38.
- Tsaralunha, I. (2017). *Variatyvnist' u staroukrains'kii literaturno-pysemnii movi XIV–XV st.* Khmel'nyts'kyi: FOP Honta A. S.

Дата надходження до редакції 07.06.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про авторів

<p>Титаренко Валентина Миколаївна,</p> <p>кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка e-mail: ktytar@ukr.net</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>історія української мови, питання міжмовних контактів у XVI – XVII ст., мовостиль сучасних письменників, мовна ситуація в Україні</p>
<p>Ящук Леся Валеріївна,</p> <p>кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка e-mail: lesjajashhuk@ukr.net</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>історія французької мови, історія лінгвістичних учень, орфографія і графіка, символізм літерних знаків</p>